

mezőn folyt le 1914. szeptember 6-án az a csata, amelynek során a szerbek Timok-hadosztályát megsemmisítették. *Zágráb városa:* Az egykori királyi palotából, amelyet Róbert Károly parancsára az akkori bán 1335-ben építtetett, és a báni palotából. A királyi palotában gyakran időzött Róbert Károly, Nagy Lajos, Zsigmond király, Mátyás király. A báni palotából annak emlékére küldtek földet, hogy I. Ferenc József király három ízben lakott a falai között. *Eszék városa:* Az egykori eszéki vár helyéről. *Varasd városa:* Mátyás király fiának, Corvin Iván egykori birtokainak földjéből. *Zimony városa:* A zimonyi síkról, amelyről elindulva Hunyadi Mátyás, Savoyai Eugen herceg és Laudon Belgrádot elfoglalták. (...)"

A Honismeret olvasói számára hasznos lehet az akkori országkép történelmi tudatának megismerése még akkor is, ha a történelmi kutatás pl. Attila említett kapcsolatait azóta meghaladta. Jegyzetekkel való kiegészítést sem tartottam szükségesnek, mert pl. az Eugen sziget neve könnyen kapcsolható Savoyai Jenőhöz.

Kaposvári Gyula

A csépaiak ősei nyomában Hontban és Nógrádban

*A 80 éves Kaposváry Gyulának,
egykori múzeumigazgatómnak ajánlom tisztelettel!*

Botka Jánosnak Csépa község történetét bemutató könyve (Egy tiszazugi falu, Csépa története, Levéltári Füzetek 3. Szolnok, 1977.), valamint egy munkaközösség által készített, s szerkesztésében megjelent tanulmánykötete (Barna Gábor szerk.: Csépa – tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népeletéből I-II. Eger-Szolnok, 1982.) igazolta azt a századunkban mindinkább halványuló, ám addig viszont szívósan élő hagyományt, hogy a mai Csépa lakosságának meghatározó része, a csépai családok sokasága Hont, Nógrád és Heves megyék területéről költözött a XVIII. század folyamán mai alföldi lakóhelyére. Botka János megállapítását a munkaközösség 1970-es évek végi kutatásai nemcsak igazolták, hanem újabb adatokkal is alátámasztották, s e történelmi, településtörténelmi, népességtörténelmi kapcsolat kulturális vonatkozásait is feltárták. Így több tudományág sajátos eszköztárával megerősítették az addigi ismereteket. Mindezek a tények bizonyára ismertek is, vagy bárki elolvashatja őket az idézett munkában, ezért csupán vázlatosan utalok az ismertnek feltételezett adatokra.

Néhai Mészáros Lukács bácsi 1974-ben így beszélt a csépai családok eredetéről: *Én úgy hallottam az anyámtul, hogy Csépa lakói valamikor Nógrád megyéből gyűttek ide. Azért is csúfolták őket palócoknak. Egy király, nem tudom már melyik, ezt a falut Möríc generálisnak adta. Ennek a Mörícnek vót öt lánya, ezeket Tercsi, Palotai, Cúc, Szántó és egy Csete vette el feleségül. Ezek az ősi csépai családok. Ezek tótok vótak. Van itt több ilyen név is: Pekárik, Kalcsu, mer a palócoktul hozták a munkásokat. Aszerint az öt család szerint osztották fel a földeket. A szőlők most is így vannak felosztva: Cúc rész, Palotai rész, meg a többi. Zarnóc, Kanyó, ez mind tót név, úgy telepedtek le, hogy hányba, ezt nem tudom.*

A lényegében máig élő hagyományból mit tud igazolni a kutatás, mit a családok eredetéről, s mit Csépa és az északi területek kapcsolatáról? Mészáros Lukács bácsi tévedett ugyan bizonyos családok és családnevek szlováknak minősítésében, ám e tévedése annak halvány emléke, hogy a valamikori telepések között szlovák eredetű családok is lehettek. A kutatások során 1984-ben egy hosszabb akadémiai kutatóút

keretében e kérdéseknek a kibocsátó honti és nógrádi községekben is megpróbáltam utána járni. De lássuk először az említett nemes családok történetét!

Botka János kutatásaiból értesültünk arról, hogy a XV. század végén (1495) Csépa és Szelevény falvakban egy Móricz Péter nevű embernek voltak részbirtokai. A XVI. században a Móricz család végig megtalálható Csépán, sőt, a század végére egyedüli birtokosa lett. Az 1600-as évek középső harmadában (1664) a család egyik leszármazottja: Móricz József császári generális nyert részadományt a faluban. Ennek lányát vette feleségül Tzútz (Czúcz) László, s az ő révén került a község a Czúcz család birtokába, ahol beházasodás révén, leányágon később más nemes családok is birtokrészt szereztek.

Nem Móricz generálistól, ahogy a szájhagyomány mondja, hanem Czúcz László leányaitól származott tehát szét a csépai öt nemesi nemzetség: 1.) Czúcz László, 2.) Czúcz Mihály, leányági örökléssel a Csete család, 3.) Czúcz Orsolya, Szántó Jánosné révén kapott egy ötödöt a Szántó familia, 4.) Czúcz Katalin Zöllei Jánosné lett, de a Zöllei család fiúágon kihalt, részüket a Palotai (Palojtai) család kapta meg, 5.) Czúcz Albert után leányágon az utolsó ötöd rész a Tercsyké lett. Ezek a generációs különbségek tükröződnek abban is, hogy a Czúcz és a Palotai család már az 1720-as, a másik három nemzetség pedig csak az 1750-es években költözött Csépára.

Származási helyüket is tudjuk, s nemcsak ennek az öt, hanem több más csépai családnak is!

A meghatározó, Csépa község életében mindig fontos szerepet játszó, máig meglévő Czúcz család a Nógrád megyei *Ebeckről* érkezett, s innen származik a *Tarcsányi*, a *Palotai* s valószínűleg a – Csépán ma már csak leányágon létező – *Sárközy* család is. A Sárközy családról tudjuk, hogy a XVIII. században Ebecken birtokosok, ahol leszármazottaik máig élnek. A Botka vagy más néven *Vincze* családot – közelebbi helymegjelölés nélkül – szintén Nógrád megyei eredetűnek tudjuk. Mindkét név, két különböző családot jelölve, máig megvan Csépán. A Hont megyei *Kökeszi* volt az otthona a *Csernus* familiának, s a Csépán ma már szintén nem található *Csepreghyek* a Heves megyei *Nagybátonyból* költöztek új lakóhelyükre. Hont megyeinek (közelebbi adat nélkül) tudjuk a *Jakobey* vagy más néven *Miticzky* családot, a *Korponay* és a *Laczkó* családot. Egy Gömör megyei család lóci (*Nagylóc*) ágából származnak a csépai *Kaszák*. A *Paczolayak* Nyitra megyéből, a *Rozmís* vagy *Miczen* család Trencsénből, a *Závodszyk* család a Nógrád megyei *Kékközből* ered. Hont megyeiek a *Varjasyak*, a *Pekárik* család pedig a Nógrád megyei *Ebeckről* és *Kiskürtösről* származik.

Ha az itt említett faluk, települések nevét térképre vetítjük, azt látjuk, hogy elsősorban egy Hont és Nógrád megyék határán lévő falucsoport volt a népesség kibocsátó a XVIII. század közepén. A nagy földrajzi távolság miatt azonban az elszármazott családok és a kibocsátó falvak, azaz az otthon maradt rokon családok kapcsolata gyorsan gyengült. Bizonyos hagyatéki ügyekben ugyan egészen a XIX. század közepéig érdekelték voltak a csépaiak is, ám ezt követően a rokoni szálak elvékonyodtak, majd megszakadtak. A kiköltözés emlékét mindkét helyen a feledés homálya borította, csupán bizonyos mozzanatait őrizte meg a szájhagyomány.

Ezt a 250 éve elhagyott szülőföldet szeretném röviden bemutatni. A terület ma nagyobb részt Szlovákiához tartozik. Lakói magyarok és szlovákok vegyesen. A hegyes-dombos táj természeti szépségeiben, látnivalókban gazdag. Érdeemes felkeresni, meglátogatni, s keresni a kibocsátó ősök nyomát.

Nógrád megye ismertebb előtűnk, nemcsak nevében, hanem valóságosan is. Az országot szétdaraboló trianoni békediktátum elszakította Magyarországtól Nógrád megye *losonci* (Lučenec), *gácsi* (Holič) járását egészben, jórészt a *balassagyarmati* és a *füleki* (Fil'akovo) járást. Csupán a sziráki és a szécsényi járás maradt Magyarországon. Az egykori megyeszékhely, Balassagyarmat nevében is őrzi az egyik itteni leghí-

resebb középkori birtokos család nevét, a Balassákét. Az ő várak volt a mai országhatártól északra fekvő *Kékkő* (Modrý Kamen). Az új országhatárral került idegen uralom alá *Ebeczk* (Obeckov), *Kékkő* és *Kiskürtös* (Malý Krtíš) is, azok a települések tehát, amelyek a XVIII. században lakosokat adtak Csépará. Az első világháború után *Kékkő* járási székhely lett, míg az 1960-as években a Balassák fészkeből, a váráról és a Fájdalmas Anya kegyképéhez vezetett búcsújárásairól híres *Kékkőről* a járási székhelyet egy jelentéktelen szlovák falucskába, *Nagykürtösre* (Velký Krtíš) helyezték. Ettől a nagy költségek árán kiépített új járási székhelytől délre fekszik Mikszáth Kálmán faluja, *Szklabonya* (Sklabiná). Mindezekről – és még sok más fontos tudnivalóról – részletesen ír Csáky Károly Nógrádi tájakon című könyvében (1992).

Lehetetlen egy rövid írás keretében a táj minden művelődéstörténeti emlékét, látnivalóját meg csak meg is említeni. Csak emlékeztetek arra, hogy a XVII-XVIII. században országszerte híres volt a *gácsí posztó*, s hogy *Fülek* török hódoltság alatti végvára fontos szerepet játszott ennek az alföldi vidéknek is a korabeli életében. Oda menekítették Külső-Szolnok vármegye és a Jászkon kerületek közigazgatását. *Szécsény* jelentős eseménynek adott otthont a Rákóczi szabadságharc idején, egy országgyűlésnek, s feltétlenül emlékeztetnünk kell a szécsényi ferences atyák hódoltság alatti és utáni nagyon fontos szerepére a katolikus hit megőrzésében és továbbadásában.

Kevésbé ismert Hont megye, a Hont megyei községek története. Főleg azért, mert az első világháború után a megye nagyobb részét Csehszlovákiához csatolták. Magyar közigazgatás alatt csupán az Ipoly alsó folyásának bal partja maradt Szob-Nagymaros térségétől Ipolyvecéig. Az egykori Hont megye nagyjából az Ipoly vízgyűjtő területét fogta össze az északi *Selmecbányától* (Bánska Štiavnica) a folyó torkolatáig. *Selmecbánya* gimnáziumában tanult egykor Petőfi Sándor, s itt működött a még Mária Terézia által alapított bányamérnöki akadémia, a világ első műszaki főiskolája, amely 150 éves selmeci működés után az első világháború végeztével éppen a cseh-szlovák uralom elől menekülve Sopronban, a hűség városában kapott végleges otthont. Belőle alakult a soproni erdészeti és a miskolci nehézipari műszaki egyetem. Hont megye székhelye a határvárossá lett *Ipolyság* (Šahy) volt, amelynek lakossága mindmáig túlnyomórészt magyar anyanyelvű. Hont megyéről több könyve is megjelent az ipolysági magyar katolikus iskola igazgatójának, a kiváló művelődéstörténésznek, Csáky Károlynak (Honti barangolások, 1985., Hallottátok-e már hírét? 1987. – ebben sokat emlegeti Csépat is!, s Szülőföldi vallások, 1989.)

A Hont megyei magyarság a Szekince, a Selmec és a Korpona patakok völgyében messze északra felnyomult. Itt, Ipolyságtól északra, a Selmec patak völgyében van *Felsőszemeréd* (Horné Semerovce), a magyar rovásírás lelőhelyek egyike. A Hont megyén is áthúzódó Magyar érchegység (mai neve Szlovák érchegység) gazdag nemesfém készletére települt rá *Selmecbánya* és *Korpona* (Krupina) szabad királyi városának bányáira és fémfeldolgozására. 1605-ben itt *Korponán* adta ki Bocskai István a hajdúk kiváltságlevelét. E településnek a nevét őrzi a Korponai család. A Korpona és a Litava patakok összefolyásánál fekszik *Palást* (Plaštovce), maig nagy magyar település, a Kunszentmártonban lakos nemes Palásthy család névadó faluja.

Hont megyének a keleti, Balassagyarmat térségében lévő része az, amely telepes rajokat bocsátott ki Csépará. Itt van a Nógrád megyével határos Rieka patak völgyében a Palotay családnak nevet adó három Paloja: *Alsó- Középső- és Felső-Paloja* (Dolné, Stredné és Horné Plachtince). Közülük *Alsó-Paloja* római katolikus, a másik kettő evangélikus. Napjainkban mindhárom település szlovák nyelvű, de a temetői sírköveken olvasható családnevek alapján látható, hogy magyar családok is beolvadtak itt a szlovákságba.

Alsópalojtán pl. ezek a gyakori családnevek: Kucik, Ivic, Toldi, Varga, Slavik, Šanšon, Danič, Tóth, Lackó, Demeter, Katolin, Chrabko, Mlynar, Bartik, Matous. *Középpaloja* a XV.

században keletkezett település. Gótikus, majd a XVII. században reneszánsz stílusban átépített templomában megmaradt a középkori gótikus harang. A templom ma evangélikus templom, a templomkertben eltemetett evangélikus lelkészek között magyar nevűeket is találunk: pl. Szabó Gyula ev. lelkész. *Felsőpalojtán* csak 1852-ben épült templom, haranglábbal. Temetőjében ilyen nevek olvashatók a sírokon: Samel, Slavik, Španiel, Feranc, Mlynar, Hihal', Melag, Zat'ko, Matiaš, gyakori a Terek (=Török) és az Ondrejko név. *Felsőpalojta* ma mindössze 80 házból álló kis település.

A három *Palojta* csodaszép völgyben fekszik. A Rieka patak völgyét észak felől, *Korpona* felől magas hegyek zárják el a nagy téli hidegeket hozó északi szelek elől. Ezért sajátos, melegebb mikroklímája van a vidéknek. A hagyomány szerint ezért tudtak a környéket is elfoglaló törökök a XVII. században szelídgesztenye fákat telepíteni *Kékkő* környékére, s ide a Rieka patak völgyébe. S ezért terem meg ezen a viszonylag északi területen a szőlő is. A Hont megyei, s nevében az egyik honfoglaló magyar törzs nevét viselő Ipolynyéket pl. szlovákul éppen nagykiterjedésű szőlői miatt nevezik szlovákul Vinica-nak, azaz Szőlősnak. (E falunak a csépai származású Dombi Ferenc a plébánosa!)

Az Ipoly völgyére lefutó lankák falui túlnyomórészt magyarok és katolikusok. Egykor az esztergomi főegyházmegyéhez, a határváltoztatás után pedig a nagyszombati egyházmegyéhez tartoznak. A Csépara szintén lakosokat kibocsátó *Kőkeszi* (Kamenné Kosihy) és *Keszihóc* katolikus temetőjében máig láthatni egy-két évszázados régi sírkövet, amelyet annak idején valószínűleg a helyi birtokos nemesek állítottak. A Keszi névben szintén az egyik honfoglaló magyar törzs neve őrződött meg.

Ebeck (Obeckov) már Nógrád megyében fekszik. Katolikus és evangélikusok lakják. Az evangélikus családok magyarok, közöttük sok az egykori nemes. A falu temetőjében lassan az enyészet martaléka lesz Tihanyi Sámuel sírköve, azé a birtokosé, s azé a családé, amelynek egyedüliként Ebecken többszáz hold birtoka volt. Az első világháborút követő csehszlovák földreform során a Tihanyi család elvesztette birtokára Liptó megyéből telepítettek szlovák családokat, hogy ezzel a falu lakosságának nemzetiségi összetételét a szlovákság javára „javítsák”. A demokratikusnak nevezett csehszlovák földosztás másutt is a magyarok közé telepített szlovákoknak kedvezett, a földosztásból kizárta a magyar földnélkülieket. Így történt ez *Ebecken* is. Mára a falu lakossága a betelepítés révén többségében szlovák nyelvű, csupán néhány család őrzi és ápolja a magyar nyelvet. A faluban magyar iskola nem működik. Tanulságos volt beszélgetni Korenszky Sárközy Ottiliával, az egykor nagyon kiterjedt Sárközy család egyik utolsó élő tagjával. A családi hagyomány halványan őrzi az Alföldre költözés emlékét. Csépat ugyan nem emlegették, de tudnak Tápiószelére költözött rokonokról. Ott valóban élnek Sárközyek, s lehetséges, hogy a Csépara költözött ág is Szelén keresztül érkezett, amely a XVIII. században fontos átbocsátója volt az Alföldre, így a Csépara érkező családoknak is.

Az ebecki hagyományban nem él viszont a Czúcz család emléke. Lehetséges, hogy annak idején minden férfi-ős az Alföldre költözött, vagy pedig azóta halt ki férfiágon a család. Erre a kérdésre csak alapos anyakönyvi kutatások deríthetnének fényt. Az ebecki temetőt végigjárva azonban nagyon sok Csépan is ismerős családnévvel találkozom: Toldy, Mészáros, már szlovákosan is írva Mesaroš, Bartók, Sárközy, Kelemen, Geci, Eged, Hajósi, Slezák, Jarasy, Mičuda, Nagy, Borsányi vagy Borčani, Boroš, Vida, Kocsi vagy Koči, Varga, Mihál', Buša (=Busai), Nagy vagy Nad', Divényi, Samel, Karaba, Kari, Duriš, Terek, Fedeš (=Földes?), Farkas.

Az emlékezet őrzi az egykori ebecki nemesi családok és a nemtelen, azaz jobbágy-családok közti különbségeket, ellentéteket. Ez megmutatkozott az építkezés külsőségeiben is, de abban is, hogy pl. a nemes családok udvaraiban gesztenye, tuja, kőrisfa, nyetata (gyógyfa) volt dísznek, parknak, s ezek a jobbágyok udvaraiból hiányoztak. A

múlt század közepén országleírásában még Fényes Elek is kiemelte a Tihanyi család kertjét. Eltérés volt a két réteg lakáskultúrájában is: nemesi bútoroknak mondják a díványt, a jobbágycsaládoknak csak a lócára futotta. A régi Csépa is kismemesi község volt. Közelmúltjának sok vonatkozása nemesi jogállásával függött össze.

A két település, Ebeck és Csépa kultúrája között van néhány apró, ám nagyon lényeges azonosság. Közülük most csak a kenyérsütéskor kitüremkedett rész *ragancs* nevét említem.

Kétszázötven év nagy idő. A nagy időbeli és tárbeli távolság a származás emlékét elhalványította, elmosta. Ám nem volna fölösleges, ha a kései leszármazottak mindkét tájon, a tiszazugi Csépán és az Ipoly mentén is az elszakadt szálak újrászodrásán fáradoznának. Csépa és Ipolynyék például. Emberségben, magyarságban nagy haszna származhatna belőle mindkét közösségnek.

Barna Gábor

A csallóközi Gúta hagyományairól*

Gúta településtörténete

Gúta a Kisalföldön, a Kis-Duna és a Vág folyó összefolyásánál fekszik, jelenleg több mint 11.000 lakost számláló település.

Első okleveles említése 1268-ból származik *Guta* alakban, majd 1278-ban ismét ebben az alakban fordul elő. 1281-ben Gutha formában említi egy oklevél mely szerint a Szemere nemzetségbeli Bos comes fia Bertalan comes, öccse Iwanka beleegyezésével gútai földjét 2 halastóval az érsek földje között az érseknek adta. Ettől az időtől számítva egészen a jobbágyfelszabadításig Gúta folyamatosan az esztergomi érsekség birtoka.¹ A Gúta helynév puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév német eredetű, a Gut-Keled Árpádkori nemzetség nevéből.²

Egy 1497-ben kelt oklevélben Gútát már mint mezővárost (Oppidi Guttha) említik. Az oklevél szerint Thomas Amadeus de Ferrard esztergomi érseki helynök megállapítja, hogy az érsekséghez tartozó gútai polgárok szálláspénz címén 2 forintot, census (adó) címén pedig 88 forintot fizetnek két terminusban Szent György és Mihály ünnepére.³

A mezővárosi kiváltságok közül meg kell említeni Lajos király 1525-ben kelt oklevelét mely szerint Gúta lakói az egész országban mentesülnek a vámok, és harmincad fizetésétől a hidakon és szárazon egyaránt.⁴ 1557-ben Ferdinánd magyar királytól kapják azt a kiváltságot, mely szerint a gútai lakosokat a város bíróján és tanácsán kívül senki nem ítélteti el, és jószágát le nem tartóztathatja.⁵ 1725-ben Károly királytól négy országos vásár rendezésének jogát is elnyeri a város.⁶

Gúta fekvéséről el kell mondani, hogy a XVI. században még nem a mostani helyén, a csallóközi részen, hanem a Vág túlsó partján feküdt. Ezt ábrázolja Lázár deák 1528-ban keletkezett kéziratot térképe is. Ezt a területet ma a határban a Nagygúta helynév

* A Magyar Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtők Szakosztályán 1996. áprilisában elhangzott előadások szerkesztett szövege. (Szerk.)

¹ Györffy György: Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza. III. 419.

² Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. 231., 249.

³ Másolata az Állami Járási Levéltárban, Komárom (Štátny okresný, Komárno)

⁴ Másolata az Állami Járási Levéltárban, Komárom (Štátny okresný, Komárno)

⁵ Másolata az Állami Járási Levéltárban, Komárom (Štátny okresný, Komárno)

⁶ Másolata az Állami Járási Levéltárban, Komárom (Štátny okresný, Komárno)